

УДК 352.1:338.24

Винар Н.В.

ВРАХУВАННЯ КРИТЕРІЇВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УПРАВЛІННІ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНИМИ ТЕРИТОРІЯМИ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Обґрунтовано необхідність дотримання критеріїв сталого розвитку в управлінні туристично-рекреаційними територіями. Досліджено практичні аспекти реалізації критеріїв сталого розвитку в управлінні туристично-рекреаційними територіями Карпатського регіону. Визначено бар'єри, що стримують сталий розвиток туристично-рекреаційних територій з позицій екологічної безпеки. Окреслено шляхи забезпечення природоохоронних угод та забезпечення транскордонного співробітництва в екологічній сфері.

Ключові слова: туристично-рекреаційна територія, Карпатський регіон, сталий розвиток, критерії сталого розвитку, екологічна безпека, моніторинг забезпечення екологічної безпеки, автентичність туристично-рекреаційної території.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні туристична галузь створює нові можливості для розвитку підприємств та створення робочих місць у різних секторах національної економіки, сприяє залученню інвестицій і підтримці сфери послуг, навіть у досить віддалених територіях, приносить відчутну економічну та соціальну віддачу, стає інструментом для міжкультурного порозуміння. Однак ефективний розвиток туризму не може оминати проблеми забезпечення сталого розвитку туристично-рекреаційних територій. Управління розвитком туристично-рекреаційних територій має ґрунтуватися на зведенні до мінімуму негативних наслідків туризму на соціально-економічну сферу і навколишнє середовище, збереженні природної та культурної спадщини і автентичності територій, забезпеченні примноження туристичних об'єктів, створенні нових робочих місць.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання сталого розвитку територій висвітлені в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників В. Геєця, В. Александрової, Т. Артёмової, Ю. Бажала, О. Барановського [1], І. Андрощука, Б. Жилаєва, М. Чижевського [2], Д. Медоуза, Й. Рэндерса, В. Беренса [3], Н. Дробнохода [4], О. Алимova, А. Даниленка, В. Трегобчука, О. Веклич, В. Венгер [5, 6]. Однак проблема врахування критеріїв сталого розвитку в управлінні туристично-рекреаційними територіями й досі залишається відкритою. Виникає потреба в поглибленому вивченні особливостей сталого розвитку та впливу туризму на екологічну безпеку туристично-рекреаційних територій.

Формулювання цілей статті. Обґрунтування шляхів забезпечення дотримання критеріїв

сталого розвитку в управлінні туристично-рекреаційними територіями Карпатського регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Туристично-рекреаційні території істотно відрізняються від промислово-виробничих територій за цілями створення, господарським та правовим становищем. Вони можуть знаходитися на територіях декількох муніципалітетів. Основними цілями створення туристично-рекреаційних територій є залучення інвестицій у розвиток туристичної сфери, соціально-економічний розвиток територій, зростання рівня та якості життя населення, зміцнення дохідної частини бюджету за рахунок збільшення надходжень від туристичної сфери, працевлаштування місцевого населення.

Поряд з економічною ефективністю туристично-рекреаційні території приносять і соціальну вигоду. За даними Всесвітньої організації туризму (ВОТ) у сфері туризму щорічно зайнято майже 100 млн осіб (6,3% від загальної чисельності зайнятих). А у пікові сезони цей показник досягає 10-15%. За останні 10 років туристична галузь зросла на 25% [8]. Вплив туризму на добробут та культуру населення є очевидним, оскільки він допомагає людям стати більш свідомими стосовно екологічних проблем і розбіжностей між народами та культурами. Збереження історичної спадщини, культури, традицій та автентичності територій здійснюється в тому числі завдяки туризму, розвиток якого стимулює мистецтво та ремесла, а також інші творчі заходи у рамках громади туристично-рекреаційної території. Одержуючи джерело доходу на основі місцевої культури, громада більш охоче і високо цінує свою культурну спадщину. Одночасно при стихійному туристичному освоєнні території можна перейти межі, за якими туристично-рекреаційна територія втрачає свою автентичність, порушується природна рівновага, а то й взагалі знищуються природно-екологічні системи.

© **Винар Наталія Василівна**, аспірант кафедри державного і муніципального управління, Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль, e-mail: vinarnata@ukr.net

Є очевидним, що в управлінні туристично-рекреаційними територіями соціально-економічний розвиток та охорона навколишнього середовища не можуть розглядатися як протилежні сфери. Уряд має відігравати важливу роль у формуванні системи стимулюючих важелів щодо забезпечення сталого розвитку туристично-рекреаційних територій, створюючи агентства розвитку туризму, здійснюючи підтримку неурядових організацій і приватного сектору тощо (табл. 1). У свою чергу, місцеве самоврядування передбачає розширення прав і можливостей місцевих громад у процесі планування та прийняття рішень в управлінні роз-

витком туризму. Надання громадськості відповідальності за розвиток територій та забезпечення внутрішнього контролю над життєдіяльністю громад — це фундаментальний принцип сталого розвитку. Розширення прав і можливостей громад дає можливість впливати на прийняття рішень і звертати увагу на позицію корінних та традиційних локальних груп. У цьому аспекті основною функцією держави є нормативне забезпечення стійкого розвитку, тобто створення умов для максимального використання переваг і мінімізації негативного впливу туризму на навколишнє середовище туристично-рекреаційної території.

Таблиця 1

Сфери державного регулювання, що впливають на розвиток туристично-рекреаційних територій*

Сфера	Важелі державного регулювання
Туризм	- розробка, узгодження та впровадження державної політики в сфері туризму; - підтримка розвитку туризму; - стимулювання впровадження сучасних технологій менеджменту та маркетингу
Фінанси	- зростання обсягу бюджетних коштів, призначених на реалізацію програм у сфері туризму; - стимулююча податкова політика щодо підприємств туристичної галузі
Торгівля	- визначення чітких умов торговельних договорів; - стимулювання експорту та інвестиції
Економічний розвиток	- реалізація політики сталого розвитку; - підтримка туристичного підприємництва
Навколишнє середовище та природні ресурси	- регулювання та контроль впливу на навколишнє середовище; - збереження біорізноманіття; - стимулювання розвитку екотуризму
Транспорт	- врахування формування оптимального туристичного ланцюга у процесі розвитку логістичної сфери; - забезпечення доступності транспорту
Культура	- збереження історичних пам'яток та культурної спадщини
Освіта	- забезпечення формування спеціальних навчальних програм у сфері туризму
Охорона здоров'я та соціальна безпека	- забезпечення соціальної безпеки та соціального страхування для клієнтів і співробітників туристичної сфери; - забезпечення правопорядку в туристично-рекреаційних територіях
Спорт і відпочинок	- організація фестивалів, чемпіонатів, змагань та інших спортивно-масових і культурно-відпочинкових заходів

* Сформовано автором особисто на основі власних досліджень

Слід також відзначити важливість того, що місцеве процвітання забезпечується завдяки інтегруванню туризму в національну економіку та співпраці з іншими секторами, що забезпечує надійне джерело доходу до бюджетів усіх рівнів. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат відзначає, що зусилля, спрямовані на охорону, збереження та стале використання природних ресурсів Карпат, не можуть бути досягнуті лише однією країною, а вимагають регіональної співпраці; а також, слід відмітити, що зростає важливість транскордонного співробітництва у досягненні екологічної цілісності [7].

Вигідне географічне положення, багата історія та мальовничі краєвиди Карпатського регіону стали передумовою для розвитку потенціалу туристично-рекреаційних територій. Це також у свою чергу активізувало розвиток таких видів

туризму, як екотуризм, зелений туризм, кваліфікований туризм, етнотуризм. Посилилася також співпраця суб'єктів туристичної сфери з рекреаційними природно-заповідними об'єктами — біосферними заповідниками (Карпатським і «Східні Карпати»), національними природними парками (Карпатським, «Гуцульщина», Вижницьким, Яворівським). При цьому гостро виникла необхідність накопичення достовірної інформації про наявні природні ресурси та чинники деградації рекреаційних ресурсів.

Разом з тим, незважаючи на активізацію наукової діяльності щодо розвитку теоретико-методологічних засад рекреаційного природокористування, серед найгостріших проблем використання рекреаційного потенціалу країни залишається зростання темпів неконтрольованої експлуатації природних комплексів рекреаційних

територій, що призводить до їх швидкої дигресії. Практика використання рекреаційно-туристичних територій України свідчить про недосконалість економіко-організаційних механізмів рекреаційного природокористування та недостатню ефективність їх інструментів [11, с.1].

Отже виникає необхідність у визначенні індикаторів впливу туризму на навколишнє середовище з урахуванням критеріїв сталого розвитку, оскільки при збільшенні туристичного навантаження змінюється стан природних ресурсів Карпатського регіону.

На сьогодні в Україні відповідно до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат реалізовується політика сталого розвитку, яка використовує існуючі методи моніторингу та оцінки навколишнього середовища, що передбачає: співпрацю у здійсненні науково-дослідної діяльності та наукових розвідок у Карпатах; спільні або взаємодоповнюючі моніторингові програми, включаючи систематичний моніторинг стану довкілля; порівнянність, взаємодоповнюваність, стандартизацію методів дослідження та відповідних заходів щодо збору даних; гармонізацію існуючих та розробку нових екологічних, соціальних та економічних показників; формування системи раннього попередження, моніторингу та оцінки природних та техногенних ризиків і загроз [7].

Варто зазначити, що спроба домогтися прогресу в забезпеченні стійкості управління сталим розвитком туристично-рекреаційних територій може бути невдалою без об'єктивної оцінки того, що лежить в її основі, тобто принципів дотримання та вимірювання самого процесу сталого розвитку. Визначення та використання показників сталості є центральним компонентом процесу управління. Показники дозволяють відстежувати певні зміни з плином часу в послідовній та постійній манері, допомагають прояснити цілі та найголовніше змушують їх бути більш точними. Вони можуть бути використані, щоб показати поточний стан галузі, вплив туризму на рівень доходів громадян, зусилля управлінських дій щодо зменшення рівня забруднення тощо. Використання показників сталості дозволяє за необхідності попередити або внести зміни в діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування, а також забезпечити основу для довгострокового планування.

Регулярний моніторинг змін в екологічних та соціально-економічних аспектах з використанням показників сталості дозволяє управлінню розвитком туристично-рекреаційних територій стати більш гнучким та адаптивним. Слід виокремити п'ять критеріїв для вибору показників сталого розвитку: актуальність цього показника для обраної проблеми; можливість одержання й аналізу необхідної інформації; довіра до інформації та довіра до користувачів даних; якість і простота

розуміння серед користувачів; порівнянність за часовими і територіальними ознаками. В ідеалі, детальний моніторинг туристично-рекреаційних територій має включати такі об'єкти дослідження: державні відомства та установи, що здійснюють регулювання в сфері туризму, регіональна та місцева влада, сегменти туристичних асоціацій, транспортний сектор, національні парки та інші природоохоронні території, об'єкти культурної спадщини та суб'єкти їх охорони; екологічні організації; громадськість, університети та інші органи, пов'язані з туристичною освітою та професійною підготовкою, торговельні об'єднання тощо. Систематичний моніторинг дозволяє визначити тенденції та чинники сталого розвитку туристично-рекреаційної території.

Діючи в Україні Конвенція про оцінки впливу на навколишнє середовище [14] у транскордонному контексті вимагає від держав-членів здійснення моніторингу стану збереження навколишнього середовища. Зміст та обсяг моніторингу включає: критерії для охоронного статусу, розмір (діапазон) природоохоронної області, структуру і розмір інвентаризації біологічних видів середовища, перспективи, порушення та небезпеки. Але цей аналіз включає тільки показники, що стосуються стану природного середовища. При цьому виникає необхідність проводити дослідження з врахуванням оптимізації туристичних потоків Карпатського регіону. Також економіко-екологічне преференційне прогнозування розвитку рекреаційних територій повинно мати соціально-економічну оцінку стану рекреаційних ресурсів і розробку на її основі системи заходів щодо повного запобігання або максимального пом'якшення негативної дії туристично-рекреаційних комплексів на природне довкілля з урахуванням змін природно-ресурсного потенціалу і потреб у природних ресурсах [12, с. 9]. Тому для моніторингу туристичних територій пропонується використовувати такі показники: екологічна ємність (здатність біологічних видів витримувати навантаження); соціально-культурна потужність (визначення меж впливу туристичних потоків на місцеві співтовариства); психологічна потужність (чисельність туристів, яку місцеві жителі вважають прийнятною); інфраструктурний потенціал (це елемент, що найбільш легко змінюється в середньостроковій та довгостроковій перспективі (наприклад, здатність транспортної системи, здатність водо- та електропостачання, кількість готельних номерів); управлінська потужність (здатність залучати туристів без створення економічних та адміністративних проблем); попит у сфері туризму; стан навколишнього середовища; кількість відвідувачів та їх задоволеність; кількість туристичних підприємств; місцеві асоціації в сфері туризму.

Отже одним із головних принципів сталого розвитку туристичної галузі Карпатського ре-

гіону повинно стати дотримання обмежень потоків відвідувачів на основі встановлення науково обґрунтованих нормативів відвідання природоохоронних територій і забезпечення їх фізичної охорони відповідними структурами. Визначення меж є дуже важливим питанням, а оскільки Карпатський регіон має значний туристично-рекреаційний потенціал, то турбота за екологічну чистоту завдяки зведенню до мінімуму забруднення повітря, води і землі та накопичення відходів поліпшує якісний стан туристично-рекреаційних територій і, в свою чергу, задоволеність споживача туристичною послугою. Тому перевага повинна бути віддана тим варіантам рішень, які приносять найменші екологічні та соціальні наслідки і високі економічні вигоди.

Перед прийняттям будь-якого рішення стосовно туристично-рекреаційних територій управління мають відповісти на запитання: чи можна досягти аналогічного результату, роблячи речі таким чином, щоб мати найменший негативний вплив на навколишнє середовище? При цьому слід завжди пам'ятати визначення сталого розвитку як процесу задоволення потреб нинішнього покоління без створення загроз для майбутніх поколінь, окреслене ще 1987 році у доповіді Всесвітньої комісії з навколишнього середовища та розвитку. Зрозумілим стає той факт, що розвиток туризму та збереження природного середовища взаємопов'язані, а позитивних результатів можна

досягти, лише використовуючи нормативні, фінансові, екологічні, соціально-мотивуючі та екологічні інструменти і механізми.

На сьогоднішній день в Україні існує природоохоронне законодавство повинно бути переглянуте. Критичною проблемою залишається врегулювання земельних прав окремих осіб і громад, що є дуже важливим у відповідних обставинах, оскільки це заохочує підприємства туризму використовувати землю та ресурси з урахуванням критеріїв сталого розвитку. Стосовно фінансових інструментів, то податки і збори повинні визначатися за принципом «забруднювач платить». Надання фінансової підтримки та комерційних можливостей конкретним типам проектів впливає на поведінку туристичних підприємств територій. Важливим питанням залишається екологічна освіта. Університети повинні навчати, надавати технічну допомогу, а також рекомендації для управління туристичною сферою із застосуванням природоохоронного законодавства.

Туризм також є дуже важливим джерелом працевлаштування. Але, як бачимо з табл. 2, у зв'язку з економічною кризою та війною багато працівників, особливо зайнятих у сезонних роботах, звільняються. Це може бути подолано шляхом запровадження системи контрактів, які вимагають адекватного соціального забезпечення, попереднього повідомлення про звільнення, надання вихідної допомоги.

Таблиця 2

Середньооблікова кількість штатних працівників туристичних підприємств у Карпатському регіоні (осіб) та темпи її приросту, %*

Область	2012 рік	2013 рік	Темпи приросту, 2013 до 2012 року, %	2014 рік	Темпи приросту, 2014 до 2013 року, %
Закарпатська	4032	4238	5,1	3840	-9,4
Івано-Франківська	2754	2910	12,2	2586	-11,1
Львівська	16414	12074	- 26,4	11373	-5,8
Чернівецька	693	902	30,2	628	-30,4

* Складено та розраховано за даними обласних державних адміністрацій

Незважаючи на важливість людських ресурсів у сфері туризму, все ж таки робота у сфері туризму часто є низькооплачуваною, з поганими умовами та низькою безпекою праці. Часто це пов'язано з фрагментацією цього сектору, який характеризується сезонністю, неповним робочим днем і часто сімейною зайнятістю. Поліпшення умов для працівників може привести до більш високої ефективності та продуктивності їх праці. У рамках держави повинні регулюватися основні трудові норми, забезпечення можливості вищої заробітної плати та поліпшення умов праці. Місцева влада може забезпечити це завдяки таким заходам, як дисконтні сезонні пропозиції, промоція історичних та культурних пам'яток, регулювання причин сезонності, забезпечення та дотримання трудового розпорядку тощо. Так, діловий туризм (зустрічі, симпозиуми, конференції, виставки) може забезпечити позитивні показники поза туристичним сезоном.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Забезпечення ефективного управління туристично-рекреаційними територіями, яке б відповідало Рамковій конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат [14], є одним з найголовніших питань сталого розвитку Карпатського регіону. Управління туристично-рекреаційними територіями Карпатського регіону повинно орієнтуватися на сталість та збереження навколишнього середовища та культурної спадщини. Цього можна досягти завдяки заміні класичного туризму альтернативним (екотуризм, зелений туризм, кваліфікований туризм), що дозволяє зберегти стан природних ресурсів Карпатського регіону; врахуванню екологічних компонентів у інвестиційних проектах; проведенню постійного моніторингу стану навколишнього середовища. Формування системи управлінських заходів щодо забезпечення сталого розвитку Карпатського регіону становитиме перспективне поле наукових розвідок у цій сфері.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / НАН України; Інститут економічного прогнозування / В.М. Геєць, В.П. Александрова, Т.І. Артьонова, Ю.М. Бажал, О.І. Барановський; відп. ред. В.М. Геєць. – К.: Інститут економічного прогнозування НАН України; Фенікс, 2003. – 1008 с.
2. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів; авт.-упоряд.: Г.О. Андрощук, І.Б. Жилияєв, Б.Г. Чижевський, М.М. Шевченко. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.
3. Медоуз Д.Х. Пределы роста / Д.Х. Медоуз, Д.Л. Медоуз, Й. Рэндерс, В.В. Беренс. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 207 с.
4. Дробноход Н. Устойчивое экологически безопасное развитие: украинский контекст [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.zn.ua/3000/3320/31183>
5. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення / О.М. Алімов, А.І. Даниленко, В.М. Трегобчук, О.О. Веклич, В.В. Венгер. – К.: НАН України; Об'єднаний ін-т економіки, 2005. – 540 с.
6. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України: (формування екологічнобезпечної економіки, ресурсо-екологічних і природоохоронних проблем) // Вісник Національної академії наук України. – 2002. – № 2. – С. 31 – 40. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>
7. Горин Г.В. Характеристика рекреаційно-туристичного потенціалу Західного регіону України / Г.В.Горин // Сталий розвиток економіки. – 2012. – №4 (14). – С.125–131.
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.org/uk>
9. Збереження і сталий розвиток Карпат: посібник для органів державної влади, місцевого самоврядування та організацій що сприяють розвитку сільської місцевості. – К, 2010. –72 с.
10. Ляхова Л.С. Економіко-організаційні механізми раціонального використання рекреаційно-туристичних територій: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.06 / Л. С. Ляхова. – Донецьк, 2012. –20 с.
11. Матвієнко А.Т. Документально-інформаційне забезпечення туристичної галузі в Україні: соціально-комунікаційний аспект: автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: спец. 27.00.02 / А.Т. Матвієнко.– К.: Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтва, 2012. – 15 с.
12. Стойко С. Заповідні екосистеми Карпат / С. Стойко, Е. Гадач, Т. Шимон, С. Михалик.– Львів: Світ, 1991. – 248 с.
13. Цёхла С.Ю. Формирование системы индикаторов развития туристского обслуживания / С.Ю. Цёхла, А.В. Мищенко // Культура народов Причерноморья. – 2009. – № 171. – С.179–183.
14. Сприяння сталому розвитку в Україні / Міжнародний проект за ініціативи Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй та Агенції США з міжнародного розвитку // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.undpsust.kiev.ua/>

REFERENCES

1. Heiets' V. M., Aleksandrova V. P., Art'omova T. I., Bazhal Yu. M. & Baranovs'kyj O. I (2003). *Ekonomika Ukrainy: stratehiia i polityka dovhostrokovoho rozvytku [Ukraine's economy: strategy and policy of long-term development]*. Heiets' V. M. (Eds.). Kyiv: Instytut ekonomichnoho prohnozuvannia NAN Ukrainy; Feniks [in Ukrainian].
2. Androschuk H. O., Zhyliaiev I. B., Chyzhevs'kyj B. H. & Shevchenko M. M. (2009). *Stratehiia innovatsijnoho rozvytku Ukrainy na 2010-2020 roky v umovakh hlobalizatsijnykh vyklykiv [The strategy of innovative development of Ukraine for 2010-2020 under the conditions of globalization challenges]*. Kyiv: Parlaments'ke vyd-vo [in Ukrainian].
3. Medouz D.H., Medouz D. L., Rjenders J. & Berens V. V. (1991). *Predely rosta [The limits of growth]*. Moscow: Izd-vo MGU [in Russian].
4. Drobnohod N. *Ustojchivoje jekologicheski bezopasnoje razvitie: ukrainskij kontekst [Sustainable environmentally sound development: Ukrainian context]*. Retrieved from: <http://www.zn.ua/3000/3320/31183> [in Russian].
5. Alymov O. M., Danylenko A. I., Trehobchuk V. M., Veklych O. O. & Venher V. V. (2005). *Ekonomichnyj rozvytok Ukrainy: instytutsional'ne ta resursne zabezpechennia [Economic development of Ukraine: institutional and resource support]*. Kyiv: NAN Ukrainy; Ob'iednanyj in-t ekonomiky [in Ukrainian].
6. Trehobchuk V. (2002). Kontseptsiiia staloho rozvytku dlia Ukrainy: (formuvannia ekolohobezpechnoi ekonomiky, resurso-ekolohichnykh i pryrodookhoronnykh problem) [The concept of sustainable development for Ukraine (formation of ecologically safe economy, resource, ecological and environmental problems)]. *Visnyk Natsional'noi akademii nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2, 31 – 40. *Ofitsijnyj sayt Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official website of the Supreme Council of Ukraine*. Retrieved from: <http://rada.gov.ua> [in Ukrainian].
7. Horyn H.V. (2012). Kharakterystyka rekreatsijnno-turystychnoho potentsialu Zakhidnoho rehionu Ukrainy [Characteristics of the recreational and tourism potential of Western Ukraine]. *Stalij rozvytok ekonomiky – Sustainable development of the economy*, 4 (14), 125-131 [in Ukrainian].
8. *Ofitsijnyj sayt Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [The official website of the State Statistics Service of Ukraine]*. Retrieved from: <http://ukrstat.org/uk> [in Ukrainian].
9. (2010). *Zberezhennia i stalij rozvytok Karpat: posibnyk dlia orhaniv derzhavnoi vlady, mistsevoho samovriaduvannia ta orhanizatsij scho spryiaiat' rozvytku sil's'koi mistsevosti [Conservation and sustainable development of the Carpathians: a guide for public authorities, local governments and organizations that contribute to rural development]*. Kyiv [in Ukrainian].
10. Liakhova L.S. (2012). Ekonomiko-orhanizatsijni mekhanizmy ratsional'noho vykorystannia rekreatsijnno-turystychnykh terytorij [Economic and organizational mechanisms for the rational use of recreational and tourist areas]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Donetsk [in Ukrainian].
11. Matviienko A. T. (2012). Dokumental'no-informatsijne zabezpechennia turystychnoi haluzi v Ukraini: sotsial'no-komunikatsijnyj aspekt [Documentary and informational support of tourism industry in Ukraine: social and communication aspects]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Nats. akad. ker. kadrov kul'tury i mystetstva [in Ukrainian].
12. Stojko S., Hadach E., Shymon T. & Mykhalyk S. (1991). *Zapovidni ekosystemy Karpat [Natural reserves of Carpathians ecosystems]*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
13. Cjohla S.Ju. & Mishhenko A.V. (2009). Formirovanie sistemy indikatorov razvitija turistskogo obsluzhivaniia [Formation of the system of indicators for tourist services development]. *Kul'tura narodov Prichernomor'ja – Culture of the peoples of Black Sea Coast*, 171, 179-183 [in Russian].
14. *Spryiannia stalomu rozvytku v Ukraini / Mizhnarodnyj proekt za initsiatyvy Prohramy rozvytku Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsij ta Ahentsii SShA z mizhnarodnoho rozvytku [Promotiion of sustainable development in Ukraine / International project from the initiative of the United Nations Development Programme and the US Agency for International Development]*. Retrieved from: <http://www.undpsust.kiev.ua/> [in Ukrainian].

Одержано 31.08.2015 р.